Bat. Gen.
XXI
)481)

Ploos van Amstel,
Bezoek aan Atjeh.

USNAS RI
XXI : -
1431

Rp 288.900,-

XXI. 1431.

XXI, 1431

BEZOEK AAN ATJEH

DOOR

JHR. J. W. PLOOS VAN AMSTEL,

18 tot 30 October 1877.

BAT. GENOOTSCHAP VAN KENW.

BEZOEK AAN ATJEH

door Jhr. J. W. PLOOS VAN AMSTEL,

18 tot 30 October 1877. (*)

Den 18den October 1877 te vier uur verlieten wij de reede van Penang en, begunstigd door het schoonste weder, kwamen wij den volgenden namiddag te één uur op de reede vau Edi ten anker.

Op hen, die belang stellen in schoone natuurtafereelen, die de prachtige kusten vau Java of wel het bekoorlijke Penang bezocht hebben, maakt de noordoostkust van Atjeh geen zeer gunstigen iadruk. — De kust is laag en het land vlak en moerassig, terwijl een betrekkelijk arm en klein geboomte het strand omzoomt, dat hier en daar door kleine kronkelende riviertjes of beekjes doorsneden is. — De reede van Edi is vrij goed; men kan tamelijk dicht onder den wal ankeren en, ofschoon de reede geheel open is, ondervindt men slechts bij harde noordoostelijke winden eenig bezwaar bij het

(*) De lezer gelieve wel in het oog te houden, dat het bovenstaande verhaal is opgesteld volgens aanteekeningen, gehouden gedurende mijn verblijf op Atjeh, van 18 tot 30 October 1877. Tot mijn genoegen kan ik hier bijvoegen, dat sedert aanmerkelijke verbeteringen in de toestanden op Atjeh hebben plaats gevonden en be angrijke gebeurtenissen zijn voorgevallen, waaronder de onderwerping van Poekoe Nja Malim en het dempen der onlusten te Sempang Olim, de terugkeer van een gedeelte der bevolking van Sjade en Gighen en het bezoek der radjas van verschillende staten te Kotta-Radja een eerste plaats innemen. — Ook luiden de berichten gunstiger omtrent onze verhouding tot de bevolking en hoofden der XXVI en XXII Moekins — onze buren ten oosten van het veroverd grondgebied van Atjeh. — Zoo als bekend is, zijn die Moekins nog niet aan ons onderworpen, ofschoon zij blijken van toenadering tot ons bestuur gaven.

De Schrijver.

landen. — Daarentegen is zij niet zeer gemakkelijk te verkennen, daar de geheele kust van af Edi tot het noordelijkst punt weinig of geen verschil oplevert.

Van de reede heeft men het gezicht op de strandbenting, vroeger een moskee, op de woningen van eenige civiele autoriteiten, alsmede op eenige visschershutten. — De kampong zoowel als de meeste gebouwen zijn op ongeveer een half uur afstands van het strand gelegen. — In de eerste tijden ondervonden de Europeanen eenigen overlast van de bevolking; thans echter laat men hun toe de kampongs te bezoeken, alsmede andere gedeelten van het land.

Zooals bekend, is Edi een der eerste staten van het rijk Atjeh, dat zich vrijwillig aan het Nederlandsche gezag heeft onderworpen. De Radja bood reeds de souvereiniteit over zijn land der regeering in 1871 aan, maar het was niet vóór Mei 1873 dat besloten werd die souvereiniteit te aanvaarden. Politieke redenen bewogen voorzeker den Radja tot dezen stap, waaronder de gedurige aanvallen van het nabij gelegen rijk van Simpang-Olim eene eerste plaats innemen; maar hoe dit ook zij, gedurende den oorlog met Atjeh is de Radja van Edi steeds onze trouwe bondgenoot geweest. Hij is bepaald een der verlichtste en meest beschaafde vorsten van Atjeh, die niet alleen zeer goed de voordeelen inzag van onze souvereiniteit, maar ook de voordeelen aan landbouw en handel verbonden.

Hij heeft een aangenaam uiterlijk en kleedt zich gaarne in Europeesche kleederdracht. Zijn jaarlijksch inkomen wordt op honderd vijftig duizend dollars geschat, voornamelijk voortspruitende uit de verpachting van in- en uitgaande rechten; de uitgaande rechten op peper bedroegen destijds 50 dollars per kojang van 20 pikols; op aandrang van het Nederlandsch bestuur zullen die rechten spoedig op 35 dollars verlaagd worden. De pachters zijn Chinezen, die, in gemeenschap met hun landgenooten te Penang handelen, den Radja de noodige gelden voorschieten en van deze pacht aanzienlijke winsten trekken.

Het land is uitmuntend geschikt voor de cultuur van peper en tabak, en vanwege den Radja wordt alles aangewend om die cultuur te bevorderen. De grootste uitvoerhandel bestond tot dusverre uit peper en voor een klein gedeelte uit huiden, waartegen voornamelijk rijst en gedroogde visch wordt ingevoerd. De productie van peper mag op ca. 45,000 pikols per jaar geschat worden. Volgens ontvangen inlichtingen zoude

de geheele productie van de Oostkust als van de staatjes Deli, Simpang Olim, Pedawa en Perlak ca. 135,000 pikols bedragen, terwijl zes dollars per pik. als gemiddelde prijs voor geheel Atjeh mag aangenomen worden.

De geheele uitvoer der productie van de Oostkust heeft naar Penang plaats. De Atjehers staan aldaar in verbinding met hun eigen landgenooten, waarvan vele te Penang gevestigd zijn, of wel met Chineesche handelaren. Dat de strenge blokkade, welke in 1875 en 1876 door onze zeemacht in acht genomen werd, vooral den handel van Simpang Olim, Tandjong, Semantoh, Djoelok enz. groote afbreuk gedaan heeft, spreekt vanzelf, en uit de officieele verslagen van de Regeering van Padang blijkt dan ook, dat in 1876 de waarde van den invoer van producten van Sumatra, voornamelijk van peper, onder het cijfer van dat van 1875 en 1874 was. Geen wonder, dat de handelaren te Penang die blokkade met leede oogen aanzagen, en dat de dagbladen aldaar, met het oog slechts op het nadeel, dat onze oorlog met Atjeh den handel van Penang tijdelijk berokkende, onze handelingen niet gunstig beoordeelden, en den stand der zaken op Atjeh in een verkeerd daglicht plaatsten.

Daarbij kwam nog, dat de handelaren, welke voorschot op het in Atjeh te velde staande gewas verleend hadden, door de verminderde productie van peper, een gevolg van den oorlog, in groote ongelegenheid kwamen. (De uitvoer van peper van Oost- en Westkust bedroeg in 1875 nog 164,368 pikols, terwijl in 1876 de uitvoer op slechts 55,113 pikols geraamd wordt.) Aanzienlijke faillissementen vonden onder de Chineesche handelaren plaats, die genoegzaam den geheelen Atjehschen handel in handen hebben, en natuurlijk, dat de Europeesche kooplieden te Penang spoedig de gevolgen daarvan ondervonden. Wel deed de Nederlandsche Regeering al het mogelijke om dien toestand voor Penang dragelijker te maken, door contracten te veroorloven om onder zekere voorwaarden de producten onder voorschot van Atjeh te vervoeren, maar onze Regeering kon niet voorkomen, dat de Atjehers van de omstandigheden van den oorlog gebruik maakten, om hunne Chineesche crediteuren te overtuigen, dat het hun onmogelijk was, hunne verbintenissen na te komen.

Dat de oorlog op de vermindering der productie een belangrijken invloed gehad heeft, is niet te ontkennen.

Van den handel van Penang sprekende, mag ik nog daarbij voegen, dat de uitvoer naar Sumatra in 1876 325,532 dollars

meer bedroeg dan in 1875. Ofschoon onder dit hoofd ook de uitvoer naar Deli of andere Nederlandsche nederzettingen op de Oostkust van Sumatra is gebracht, mag men evenwel aannemen, dat de uitvoer naar Atjeh belangrijk is toegenomen. Hoofdzakelijk bestond hij uit rijst, vee, provisiën en dranken. Door mij werd niet verzuimd een onderzoek in te stellen, of er onder dien uitvoer ook kruit, lood of vuurwapenen voorkwamen. Dit bleek echter niet het geval te zijn, en uit de omstandigheid, dat kort voor het uitbreken van den oorlog de gezagvoerder van een scheepje met 600 vaatjes buskruit beladen niet in staat was zijne lading op Atjeh te verkoopen, wordt afgeleid dat de Atjehers destijds reeds zoo goed van buskruit voorzien waren, dat zij geen verderen voorraad behoefden. Dat gedurende de blokkade eenige smokkelarijen hetzij van kruit, vuurwapenen of lood plaats gevonden hebben, is te denken. Dank echter der waakzaamheid onzer zeemacht, kunnen die niet dan uiterst gering geweest zijn.

De eerste vraag, die bij mij oprees, was: kan onze handel van dat vertier op de Oostkust van Atjeh geen voordeel trekken? Ik geloof die vraag toestemmend te kunnen beantwoorden; daartoe is echter eene vestiging op Penang noodzakelijk. Penang toch zal nog voor geruimen tijd de hoofdzetel van den handel met de Oostkust van Atjeh blijven en daarbij breidt zij hare relatiën met de meer zuidelijk gelegen plaatsen als Deli enz. steeds meer en meer uit. De stoomvaart-maatschappij „Nederland" heeft zeer goed het belang van dien handel ingezien en besloten dat hare stoombooten gedurende de maanden Januari tot Mei Penang zullen aandoen, voornamelijk met het oog op den uitvoer van Sumatratabak direct naar Nederland. (De eerste stoomboot, die van Penang vertrok, heeft ook Atjeh aangedaan). De tijd is nog niet daar om aan de vestiging van een handelshuis op Edi te denken, maar zoodra de nabijgelegen staatjes tot meerder rust gekomen zijn, zoodra de bevolking aan ons bestuur is gewoon geworden, de voordeelen daarvan zal hebben ondervonden of leeren waardeeren, dan zoude voorzeker eene vestiging op Edi aantebevelen zijn en hoop op een gunstig resultaat geven.

Om tot mijn verhaal terug te keeren. Zoodra de stoomboot Koning Willem III, die den Mail aan boord had, zoowel als de provisie voor de te Edi gestationneerde landmacht en

oorlogschepen, het anker had laten vallen, was het een waar genoegen op te merken, hoe de in het oog loopende stilte, welke langs deze kusten heerscht, door den roeislag van een menigte bootjes verbroken werd, die van den wal en van de oorlogschepen afkwamen, gevuld met belangstellendenden, hetzij om hunne brieven in ontvangst te nemen of wel inlichtingen omtrent hunne betrekkingen en bekenden in te winnen. Velen kon men het aanzien, dat èn de doorgestane vermoeienissen èn klimaat de constitutie duchtig hadden aangegrepen. In een oogenblik was het dek in een leesgezelschap herschapen; ds brieven werden verslonden, en daar het geluk wilde dat slechts goede tijdingen ontvangen werden, verkeerde het gezelschap in eene zeer opgeruimde stemming. Het duurde evenwel niet lang of het sein tot den aftocht onzer bezoekers werd geluid, het anker gelicht en wij verlieten de reede van Edi op weg naar Simpang-Olim, om ook aldaar, evenals op de overige stations op de kusten van Atjeh de brieven en provisiën aan de aldaar gestationneerde land- en zeemacht af tegeven. Achtereenvolgens passeerden wij eenige strandbentings totdat wij des avonds op de reede van Simpang-Olim kwamen. Van de kampong of inlandsche woningen was weinig te zien. Ze zijn gewoonlijk niet ver van strand aan kleine riviertjes gebouwd. De bevolking van dit rijk is zeer oorlogzuchtig en had vóór onze overmeestering een goed en dapper leger en geen onaanzienlijke vloot. Ze is nog niet te vertrouwen en onze troepen zijn dan ook genoodzaakt de grootste waakzaamheid in acht te nemen.

Simpang-Olim, ofschoon een staatje van nog jongen datum, is sterk bevolkt, en de uitstekende gronden, de weelderige groei der peperplanten hebben ontegenzeggelijk veel bijgedragen tot den bloei van dit rijk. Men vindt op de kust tal van riviertjes, die der bevolking de schoonste gelegenheid aanboden zich op rooftochten voor te bereiden en bij vervolging den vijand te ontwijken. Simpang Olim heeft dan ook de nabijgelegen staatjes veel nadeel gedaan, vooral het naburige Edi, wier havens niet zelden door de radja's van Simpang Olim geblokkeerd werden.

Spoedig waren de brieven en provisiën aan het hier op station liggende oorlogschip afgegeven en ik was blijde eene reede te verlaten, die op mij zulk een treurigen indruk te weeg bracht. Heeft op Edi eenig verkeer plaats door de vele aankomende of van daar vertrekkende oorlogschepen en andere vaartuigen, — hier niets! Met leedwezen dacht ik

aan mijne landgenooten, die in dat eenzame oorlogschip maanden lang opgesloten waren, om een waakzaam oog op de prauwtjes te houden, die in de talrijke riviertjes op deze kust verborgen liggen. Hoe zij het zoo lang in die beperkte ruimte, in die eenzaamheid kunnen uithouden, is mij een raadsel. Behalve de dagelijksche en monotone routine aan boord, geen andere bezigheid dan het achterhalen nu en dan van een of ander verdacht vaartuig, of wel het opnemen van en het looden der kusten onder eene heete zon en niet zelden onder het vuur van een of ander Atjeher. Geene uitspanning, geen natuur, niet eens gelegenheid om hier of daar aan land te gaan, om een flinke beweging te nemen!

Na eenige weinige uren stoomens passeerden wij Diamantpunt en zetten toen koers naar Samalangan, Kerti, Paseï, Belang Padjang, Kloempang en Passangan in volgorde voorbij varende. De kust van Diamantpunt af neemt een geheel ander aanzien aan. Het vlak en moerassig land aan de oostpunt wordt vervangen door een heuvelachtig terrein, min of meer met gras begroeid, terwijl men aan de oevers der riviertjes of aan strand verschillende visscherswoningen en kampongs opmerkt, door klapper- of pisangboomen beschaduwd. Naarmate men de kust westwaarts volgt, verrijzen de gebergten in het binnenland tot aan Pedir, alwaar het bergachtig terrein met den Goudberg tot achtergrond een voortreffelijk panorama aanbiedt. Des morgens vroeg kwamen wij op de reede van Samalangan.

Wie herinnert zich dien naam niet? Het was hier dat onze troepen met leeuwenmoed ten strijde togen, en dezen onoverwinnelijken stam van Atjeh geheel versloegen. Het was hier dat de onverschrokken en heldhaftige veldheer van der Heyden, ofschoon zwaar gewond, het linkeroog uitgeschoten, opnieuw te paard steeg om zijne dappere manschappen tot nieuwe heldendaden aan te vuren. Hier getuigden onze brave zeelieden onder het voortreffelijk beleid van kapitein Hegge van der Spies, welke uitstekende diensten ze het vaderland kunnen bewijzen; het was hier dat het lot van Atjeh feitelijk werd beslist!

De overwinning, te Samalangan behaald, en de onderwerping van dezen Staat werd spoedig gevolgd door die van het rijk van Merdoe, zoodat men thans mag aannemen, dat genoegzaam alle Staten en Staatjes van de Oost-, West- en Noordkust van Atjeh aan het gezag van ons bestuur zijn onderworpen en de souvereiniteit van Nederland hebben erkend.

Het is niet onbelangrijk te dezer plaatse den hoofdinhoud van een akte van onderwerping in te voegen, welke uit den aard der zaak min of meer gewijzigd wordt naar gelang der toestanden. Zij houdt in:

A. de erkenning van Z. M. als opperheer, ten teeken waarvan geen andere dan de Nederlandsche vlag zal worden gevoerd. *B.* Eene verklaring, de be olking met rechtvaardigheid te zullen besturen, rust en vrede met naburen te handhaven, het welzijn der bevolking te bevorderen door bescherming van handel en nijverheid, landbouw en scheepvaart. *C.* Geen handel in slaven te drijven; menschen- en zeeroof van met alle macht tegen te gaan. *D.* Verbod van staatkundige aanrakingen met nieuwe mogendheden. *E.* Bepaling, dat de bestaande belastingen noch verhoogd, noch verlaagd mogen worden, en dat geene vreemde mogen worden ingevoerd dan in overleg met het N.-I. bestuur. *F.* Het recht van het N.-I. bestuur, de inkomsten voortspruitende uit de inkomende en uitgaande rechten over te nemen, tegen nader te bepalen schadeloosstelling. *G.* Het recht van het N.-I. bestuur om pachten in te voeren van opium en andere middelen, en daarvan inkomsten te trekken. *H.* Uitkeering van het aandeel in de inkomsten aan het Nederl.-Indisch bestuur, dat volgens aloud gebruik aan de vroeger Atjehsche vorsten toekwam. *I.* Bevoegdheid van het Ned.-Indisch bestuur, versterkingen en etablissementen op te richten en verzekering van schadeloosstelling, ingeval daartoe particulier eigendom vereischt wordt. *K.* Erkenning, dat alle gouvernementsetablissementen, zoowel als vreemde ingezetenen, onder het gezag van het N.-I. bestuur staan. *L.* Bepaling, dat alle Atjehers, die tegen de Regeering misdrijf plegen, hetzij dan al of niet in gemeenschap met gouvernements-onderdanen, deswege voor de gouvernements-rechtbanken zullen terecht staan, terwijl, in zulk geval, door den Radja of iemand zijnentwege, ook daarin zitting kan worden genomen. *M.* Afschaffing van mutileerende straffen. *N.* Uitlevering van misdadigers, die gevlucht zijn. *O.* Uitlevering wegens staatkundige misdrijven. *P.* Bepaling, dat de vergunning der Regeering vereischt wordt, alvorens vestiging van Europeanen, Oostersche of Westersche vreemdelingen wordt toegestaan. *Q.* Verbod, schenking van gronden te verleenen, te verhuren, of in erfpacht te geven zonder toestemming van het N.-I. bestuur. *R.* Bepaling, dat handelaren verblijf kunnen houden in de verschillende plaatsen zonder toestemming der

Regeering, mits rust en orde niet gestoord worden. *S.* Het houden, ter dispositie van belanghebbenden, van alle goederen, bij schipbreuk of berging verkregen, en bij gemis van bewijs daaromtrent in overleg met de Regeering treden. *T.* Bepaling, dat de hoofden en oudsten zullen beraadslagen wie den Radjah na overlijden zal opvolgen. De opvolger mag niet optreden zonder eed van trouw aan Zijne Majesteit en verklaring van stipte nakoming dezer akte. — Zoolang de benoeming niet door de Regeering bekrachtigd is, heeft zij geen kracht. De beslissing van het gouvernement moet onvoorwaardelijk opgevolgd worden. *U.* De bepaling, dat in alle zaken, waarin niet voorzien is met de Regeering tot nadere regeling in overleg moet getreden worden.

In eenige akten van onderwerping wordt verder bepaald, dat door de bevolking van stonde af aan alle bestaande versterkingen van den onderworpen staat, zoowel als de daartoe bestemde paggers, zullen worden geslecht; dat de hoofden zorgen, dat alle kanonnen, lilas, geweren, donderbussen en pistolen aan de Regeering worden uitgeleverd; dat andere wapenen in het bezit der bevolking mogen blijven, maar niet buitenshuis gedragen; dat de bevolking verplicht is de benoodigde bouwmaterialen aan de Regeering te leveren tegen schadeloosstelllng, als er termen toe bestaan; dat de Regeering van de bevolking het aanleggen van wegen kan eischen, onder voorwaarde. dat ieder werkman daarvoor eene vergoeding in voeding of rijst ontvangt; en verder, dat de hoofden verplicht zijn te Kotta Radja den eed van onderwerping aan Zijne Majesteit af te leggen.

Uit deze mededeeling zal men opmerken, dat, ofschoon de handhaving van ons gezag, zoowel als de erkenning daarvan een der voornaamste voorwaarden der tractaten is, het Nederlandsch bestuur daarbij vele bepalingen gemaakt heeft, die niet anders dan tot het welzijn, de welvaart en de rust der bevolking kunnen leiden.

Wat nu de bevolking van Samalangan betreft, zoo kan niet ontkend worden, dat zij een der moedigste en krijgshaftigste der verschillende Atjehsche stammen is. Hare voorvechters hebben zich, voor het meerendeel met den klewang in de hand, met onbegrijpelijken moed en zonder aarzelen op onze troepen geworpen, niettegenstaande het moorddadig vuur, dat op hen gericht was.

Hunne aanzienlijke overmacht, hun heldhaftig gedrag, vermocht echter niets tegen de dapperheid onzer troepen.

Hadden de Atjehers onder betere discipline gestaan dan ware onze toestand hachelijker geweest. Aan het totaal gebrek van discipline is het dan ook voor een groot gedeelte toe te schrijven, dat een gering aantal onzer troepen steeds bij machte was, het zoo veel grooter en belangrijker aantal vijandelijke troepen te verslaan, niettegenstaande ook zij in het bezit van zeer goede geweren waren. Eens in het gevecht is de Atjeher niet te houden; een ieder vecht op zijn eigen geluk af. Daarbij komt nog, dat de aanvoerders of hoofden zich meestal aan het hoofd hunner colonnes stellen en niet zelden de eerste slachtoffers hunner vermetelheid zijn.

De inwoners van Samalangan hebben niet alleen groote geschiktheid voor den krijgsdienst, maar zijn daarbij goede landbouwers en veefokkers. Het land is tot bedrijf van die nijverheid uitstekend geschikt. De landerijen zijn hoogst vruchtbaar en leveren tabak, rijst en eene groote hoeveelheid betelnoten op; verder vindt men aldaar een keur van boomen, waaronder de gutta-percha en verschillende soorten van harstboomen een eerste plaats innemen. De veestapel is voortreffelijk en zeer uitgebreid. Het heeft niet weinig verwondering gebaard, dat zoodra de akte van onderwerping geteekend was, de bevolking zich dadelijk genegen betoonde het benoodigde vee voor onze troepen tegen een matigen prijs te leveren. Die goede gezindheid der bevolking liet dan ook toe, het grootst gedeelte onzer troepen na afloop van den strijd, naar Kotta Radja terug te zenden. Thans ligt slechts eene kleine bezetting op Samalangan, die van de bevolking geen overlast schijnt te vinden, ofschoon het nog niet geraden is, zich buiten de benting te begeven, zonder behoorlijke bedekking.

Samalangan is voorzeker een der aanzienlijkste staten op de Noordkust van Atjeh. Een uitgebreide handel wordt alhier in vee, harst en betelnoten gedreven.

De voornaamste landen van productie van betelnoten zijn Kerti, Passangan, Pascibatjoeng, Gighen en Pedir. Deze vrucht schijnt uitsluitend op de Noordkust van Atjeh te huis te zijn. De uitvoer naar Penang wordt in 1874 op 114,843 pikols geraamd, terwijl die in 1876 slechts 72,961 pik. bedroeg. Die vermindering moet niet alleen aan de gevolgen van den oorlog toegeschreven worden, maar ook gedeeltelijk aan den directen uitvoer naar de kusten van Britsch-Indië.

Van Samalangan vertrokken wij naar Pedir, alwaar wij den 20sten October te acht uur het anker lieten vallen. Het gezicht van de reede van Pedir is, in vergelijking met de overige plaatsen op de kust van Atjeh zeer schoon. Het oploopend terrein, het gezicht op den Goudberg, de vele klapperboomen en pisangs, die langs het strand groeien, de talrijke prauwtjes en visschersvaartuigjes schenken het oog eene aangename afwisseling. Pedir is een rijk land, brengt eene groote hoeveelheid betelnoten voort, en heeft ook uitgestrekte rijstvelden of sawahs. Aan zijne ligging op de grenzen van Groot Atjeh en de verbinding met den hoofdzetel der vroeger Atjehsche sultans is het land voornamelijk den bloei zijner industrie verschuldigd. Alhier worden die zijden stoffen, keurig met goud en zilverdraad gestikt, gemaakt, waarop de Atjeher zulk een hoogen prijs stelt. Verder vindt men er de grootste industrie van wapenen, huissieraden, gouden en zilveren versierselen en de beroemde Atjehsche matjes, welke tegen 5 dollars per corge van 20 matjes niet alleen te Penang maar ook in Groot Atjeh een goeden aftrek vinden. De rijstvelden van dit rijk voorzien ook een groot gedeelte der bevolking van Groot Atjeh in hunne behoeften, terwijl ook hier een groote handel plaats vindt in betelnoten, huiden, guttapercha, cubeben, was, slakkenschelpen, vogelnestjes, nootmuskaat, harssoorten, meest alle producten van de Noordkust van Atjeh. Men beweert dat van Pedir evenals van Samalangan tamelijk goede wegen naar Groot-Atjeh loopen, waarlangs de troepen gevoerd werden, die ons destijds te Kotta Radja slag leverden. Onder de tegenwoordige omstandigheden is het echter nog veel te gevaarlijk, zoo niet geheel onmogelijk, dat die wegen door Europeanen bereisd worden, en ik vrees dat nog geruime tijd verloopen moet voor dat zulks doenlijk is. Op het oogenblik staat ons niets anders te doen, dan de bevolking door goede behandeling voor ons te winnen, en de voordeelen te doen gevoelen, die ons bestuur boven het hunne aanbrengt. Daarna zal langzamerhand de haat, welke het volk ons toedraagt, verminderen en zullen wij in staat zijn, den sluier op te heffen, die thans nog de geheimen der binnenlanden van Atjeh verborgen houdt.

Pedir wordt voor een betrekkelijk gezonde plaats gehouden, en werkelijk zag het Europeesch element er veel gezonder en krachtiger uit dan op de overige kustplaatsen. Evenals op alle plaatsen op de kust van Atjeh was de hoofdplaats op

eenigen afstand van het strand aan een der riviertjes gelegen en zag men aan strand niet anders dan de benting en eenige visschershutten.

Zoodra ook hier de brieven afgegeven waren en de passagiers en provisie, voor deze plaats bestemd, ontscheept, vervolgden wij onze reis naar Oeleh-leh, haven van Kotta Radja. het einde van onzen tocht. Spoedig waren wij op de hoogte van Kroeng-Ryahbaai. De baai is klein, maar de schepen kunnen dicht onder den wal ankeren, en men zegt dat ze daar beter tegen de Noordoostelijke winden beschut zijn dan op de reede van Oeleh-leh. Pedropunt passeerende, kregen wij het eiland Poelo Way in 't gezicht. Dit eiland, eerst kortelings aan het gezag van Nederland onderworpen, heeft twee schoone baaien, een op de zuid- en eene andere op de noordkust, welke echter het nadeel zouden hebben, dat de ankergrond of te diep of te rotsachtig is. Hoe dit ook zij, voor het eerst schijnt men er van afgezien te hebben aldaar een kolendepot te vestigen. Het eiland bezit eenige heete en zwavelbronnen. De Atjehers maakten gebruik van den zwavel, om hun buskruit te vervaardigen. Dicht nabij het midden van het eiland vindt men een meer van zoet water. De bevolking, welke niet zeer groot is, onderscheidt zich door haren vreedzamen aard en houdt zich bezig, hetzij met de cultuur van peper of wel met de vischvangst. Daar het klimaat als zeer gunstig beschouwd wordt, werd door het bestuur op Atjeh de raadzaamheid overwogen op dat eiland een hospitaal voor invalieden op te richten. Om verschillende redenen is evenwel in die zaak nog geen beslissing genomen.

Tusschen dit eiland en het vasteland ligt een rots juist in het vaarwater, welke de vaart des avonds en des nachts vooral bij hevig weder zeer gevaarlijk maakt en waaraan men het dan ook toeschrijft, dat de meeste stoombooten, die de straat van Malacca moeten passeeren, de voorkeur aan den weg ten noorden van het eiland Poelo Way geven.

Deze zaak is spoedig te verhelpen, door een licht op die rots te ontsteken, en ik twijfel niet of in dat gebrek zal later voorzien worden, zoodra de toestanden van Atjeh verbeteren en de handel met deze plaats meer de aandacht trekt.

Het is toch van het grootste belang, dat men, met het oog op de toekomst van Atjeh alles aanwendt, om de vaart van Europa zoowel als van het Oosten, langs de kust en in de havens onzer nieuwe nederzettingen te lokken.

Na het eiland Poelo Way gepasseerd te hebben, bevonden

wij ons spoedig op de hoogte der Atjehrivier. Deze rivier, welke van zee ver tot in de XXII Moekims met verschillende kronkelingen loopt, is slechts gedurende zes maanden van het jaar bevaarbaar, en dan nog wel voor kleine scheepjes, die niet verder dan tot Kotta-Radja kunnen doorvaren. Over de verzanding aan den mond wordt sterk geklaagd, en naar ik verneem zou een Chinees te Batavia concessie aangevraagd hebben tot het aanleggen van een kanaal, mits hem het recht toegestaan werd tot het heffen van een tol op alle scheepjes of prauwtjes die van dit vaarwater gebruik maakten. Deze zaak wordt onderzocht.

Bij het voorbijvaren der rivier bemerkten wij dat een aanzienlijk getal dood vee ons voorbij dreef, en bij onze landing op Atjeh bevestigde zich ons vermoeden, dat een groote veepest op Atjeh uitgebroken was, die hoofdzakelijk het rijk van Pedir en de XXII Moekims zware verliezen toebracht. Men berekende dat over de drie- à vierhonderd stuks vee gedurende eenigen tijd per dag langs de rivier naar zee gedreven waren. Omtrent de ziekte kon ik geene inlichting bekomen, daar het vee bij het voorbijdrijven van Kotta-Radja reeds in een staat van te groote ontbinding verkeerde, om een onderzoek te kunnen instellen.

Na nog eenigen tijd doorgestoomd te hebben kwamen wij te 2 uur op de reede van Oeleh-leh haven of ontschepingsplaats van Kotta-Radja.

Hoe zal ik mijne bewondering beschrijven, toen wij op de reede van Oeleh-leh ten anker kwamen. Veel had ik vernomen omtrent de veranderingen en verbeteringen die hier hadden plaats gehad, maar die belangrijke openbare werken, die aanzienlijke gebouwen — alles in den korten tijd van circa vier jaren tot stand gekomen — het bedrijf en vertier dat rondom mij heerschte, overtrof mijne stoutste verwachtingen. Twee steigers, een van hout en een geheel van ijzer zijn van strand in zee gebouwd. Die van ijzer loopt tamelijk ver in zee en is voorzien van twee bruggen, die met de deining de beweging der zee volgen en tevens van een stoomkraan aan het einde tot het lossen en laden van goederen uit en in de lichters. Een spoorweg loopt langs dezen steiger naar Oeleh Leh en naar Kotta Radja, waarmede de goederen naar den Kraton of Kotta Radja vervoerd worden, hetgeen het land aanzienlijke kosten van koelie- of prauwloon uitspaart. Onder de gebouwen van belang behooren de magazijnen van de Regee-

ring, van den aannemer, van de Nederlandsch-Indische Stoomvaart-Maatschappij en van het prauwenveer. Verder treft men er verscheiden winkels en inlandsche restauratiën aan. De Kampong der ons bevriende Atjehsche bevolking ligt niet ver van de landingplaats; die bevolking bewijst der Regeering verschillende diensten in den aanleg van wegen of andere werken, waarvoor zij een billijk loon ontvangt. Om een voorbeeld aan te halen van den vooruitgang en toenemende beschaving van die bevolking, mag ik hierbij voegen, dat eenige werken alhier door Atjehsche aannemers zijn tot stand gekomen.

Ten opzichte der reede van Oeleh Leh kan niet gezegd worden, dat zij bijzonder goed is, ten minste bij noordoostelijke winden hebben de schepen, die hier op de reede liggen, geene beschutting en bij westelijke winden heeft men eene zware deining, die het landen nog al bezwaarlijk maakt. — Het hooge land beschut echter de haven tegen de noordwestelijke winden. De winden worden min of meer gewijzigd door een kloof, in het westelijk gebergte gelegen, en ofschoon men niet kan zeggen, dat er heerschende winden bestaan, zoo zoo heeft men toch alhier een Oost- en Westmoesson. Van November tot April heerscht de Oostmoesson of regentijd, meestal vergezeld van harde Noordoostelijke winden. Gewoonlijk is het stil tot 11 uur in den morgen, wanneer de wind opsteekt met hooge kopzeeën, die nu en dan vrij aanzienlijke schaden aan prauwen en andere kleinere vaartuigen toebrengen. Het is echter niet bekend, dat groote schepen daardoor eenige schade of ongelukken bekomen hebben. Gedurende de maanden Mei tot Juni is het kenteringtijd met Noordwestelijke winden, en van Juni tot medio Augustus heerschen Westelijke winden met hooge deining. De beste maanden van het jaar zijn Augustus tot en met October of kenteringtijd, wanneer de wind meestal Noordwest is.

De schepen, welke in deze haven aankomen, hebben geen haven-, vuur- of tonnengelden te betalen, ook geen ankergeld. De kosten van het vervoer van de reede naar den steiger bedragen *f* 7.37 per koyang; de koyang van 2½ vierkanten meter of van 1300 tot 2000 KG. Gedurende mijn bezoek lagen een aantal stoom- en zeilschepen in de haven of, beter gezegd, op de reede, die genoegzaam allen met materialen voor de Regeering of provisiën voor den aannemer beladen waren. Een menigte prauwtjes, sampangs, stoomsleepers met lich-

ters, stoombarkassen enz. gaven aan de reede een bedrijvig aanzien.

Oelch Leh is een tamelijk bedrijvig handelsplaatsje, ofschoon men niet over het hoofd moet zien, dat de bedrijvigheid, die alom heerscht, hoofdzakelijk uit de behoefte van het militair en civiel bestuur op Atjeh voortvloeit. Het is gelegen op een duinachtig terrein, begroeid met kort gras en klapperboomen. Men meent dat, wanneer de handel van Atjeh zich uitbreidt, en de spoorweg, die thans van Oelch Leh naar Kotta Radja loopt, naar de overzijde van de Pjangkoel uitgestrekt of wel dat een geheel nieuwe baan daarheen gelegd wordt, de handel zich meer en meer westwaarts zal vestigen, alwaar volgens ontvangen inlichtingen nabij het eilandje Poela Soean eene uitstekende ligging voor kleine en groote schepen gevonden wordt en welke plaats met betrekkelijk weinig kosten tot een goede en veilige haven kon worden ingericht.

Op Oelch Leh waren in 1876 22 Europeanen, 320 Chineezen en 300 personen van andere vreemde natiën gevestigd, wier verschillende betrekkingen in verband staan met den handel, of wel, die in dienst van de Regeering of van den aannemer waren. De maandelijksche omzet van den aannemer wordt op niet minder dan op drie à vier honderd duizend gulden geraamd.

De particuliere handel, welke op ca. 20 pCt. van den totalen aanvoer berekend wordt, betrekt voornamelijk zijne goederen van Penang, als opium, rijst, provisiën, dranken, huisbenoodigdheden, kleederen enz. — Op Groot-Atjeh bestaat geen uitvoerhandel, met uitzondering der huiden van de gouvernementsslachterijen, waarvan het getal ongeveer 1200 stuks maandelijks bedraagt. — Vóór den oorlog werden echter van Groot-Atjeh ook pinang of betelnoten, matjis, zijden stoffen, gouden en zilveren sieraden, een weinig peper, kokosnooten en planken uitgevoerd.

Een behoefte, die in Oelch Leh sterk gevoeld wordt, is de oprichting van een kolendepot. Dat die plaats niet zeer geschikt is voor de vestiging van zulk een depot valt niet te loochenen. — Aan het laden en lossen toch zijn te vele bezwaren verbonden door de zware deining gedurende de westelijke winden, en de harde winden gedurende den oostmoesson. Vandaar dan ook, dat men naar andere plaatsen tot oprichting van een kolendepot heeft omgezien. Met dat doel werden de eilanden Poelo Way en Poelo Bras, alsmede

de Kroeng Kyahbaai bezocht. — Heb ik het wel, dan is het eiland Poelo Bras, alwaar een uitmuntende vuurtoren is opgericht, daartoe aangewezen.

Blijkt echter, dat tusschen het vasteland en het eilandje Poela Soean eene veilige ligging voor schepen in alle seizoenen bestaat, dan, dunkt mij, is de handel beter gediend door de oprichting van een kolendepot ten westen van de Sjangkoel. Niet alleen toch, dat daardoor den schepen een belangrijke omweg bespaard wordt, waarmede veel tijd verloren gaat, maar ook voorkomt men daardoor de hoogere kosten, die eene verspreiding van werkkrachten op nagenoeg onbewoonde plaatsen natuurlijk ten gevolge moeten hebben.

Wat nu de ligging van Atjeh als handelplaats betreft, zoo moet erkend worden, dat het uitstekend gelegen is om eens tot stapelplaats der producten van de Westkust en een gedeelte der Noordkust te dienen, terwijl zij tevens van zelve een der belangrijkste handelplaatsen op den grooten weg tusschen Europa en Japan zal worden.

Het is dan ook van het grootste belang, dat al het mogelijke aangewend worde om niet alleen den kusthandel, maar ook dat aanzienlijk aantal zeil- en stoomschepen, dat jaarlijks voorbijvaart, naar deze nieuwe nederzetting te leiden.

Als een bewijs van den handelgeest, die zich op Atjeh openbaart, mag ik aanvoeren, dat de particuliere handel reeds op 20 pct. van het totaal bedrag der aanvoeren geschat wordt. Ongetwijfeld dat de particuliere handel zijne tegenwoordige opkomst voornamelijk aan de troepen, die op Atjeh gelegerd zijn, te danken heeft, maar men vergete niet, dat, behalve de Atjehsche bevolking, reeds nu over de 5000 Chineezen, Arabieren, Javanen en andere vreemdelingen op Atjeh gevestigd zijn, dat hun aantal iederen dag toeneemt, en dat die bevolking zeer spoedig andere kanalen zal opzoeken tot haar welvaart, dan het voorzien in de behoeften van onze land en zeemacht.

Met genoegen kan ik bijvoegen dat het ijverig bestuur op Atjeh reeds nu de bevolking daarin tracht te gemoet te komen. Onlangs nog heeft men besloten den Chineezen gelegenheid te geven tot het bebouwen van gronden welke door de inlandsche bevolking verlaten zijn en waarop men haar niet terug verwacht. Het bestuur is voornemens die gronden af te staan in erfelijk bezit aan een associatie van Chineesche landbouwers of kongsies, in perceelen van 2½ tot 10 bouws

in aandeelen voor vier personen per bouw. Het hoofd der kongsi heeft aanspraak op twee aande len. Men laat hen geheel vrij in de keuze van het product dat zij wenschen te planten, en tevens in de keuze der gronden. Het bestuur verleent hun daarenboven een voorschot van *f* 5000, dat binnen twee jaren moet afbetaald worden. Verder zijn zij drie jaren vrij van belasting, en na dien tijd zal de Regeering beraadslagen over het bedrag der belasting, welke zij jaarlijks op te brengen hebben.

Zulke nuttige maatregelen moeten leiden tot een permanente nederzetting en zullen later hunne voordeelen afwerpen.

Tot eene becijfering van de waarde van den uitvoer van de producten der Atjehsche kusten overgaande, zoo geloof ik dat mijne raming van vier à vijf millioen gulden niet te hoog is voor het jaar 1876. Die uitvoer bestond hoofdzakelijk uit peper, betelno'en, huiden, Atjehsche matjes, bindrotting, noten, foelie enz.

Ongetwijfeld dat de oorlog niet alleen op den uitvoer maar ook op de productie eenen zeer nadeeligen invloed gehad heeft, maar nu de oorlog feitelijk over is, de verschillende staten tot rust komen en de inlanders zich met vernieuwden ijver op den landbouw toeleggen, mag men met grond veronderstellen dat die productie in de aanstaande jaren belangrijk zal toenemen en het cijfer van den uitvoerhandel aanzienlijk hooger zal zijn.

Maar nu aan wal gestapt, hetgeen zeker niet onder de gunstigste omstandigheden plaats had; de lucht was betrokken, een sterke wind bracht de zee weldra in beroering, en eindelijk brak een geweldige regenbui los, zooals die slechts in tropische gewesten bekend zijn. De hupsche gezagvoerder van de *Koning Willem III* had de beleefdheid mij zijn sloep af te staan, en dank zij der uitnemende bemanning, was ik spoedig zonder ongeval aan wal, wandelde naar het station, uit een zeer primitief bamboeshuisje bestaande, en nam voor 50 cents plaats naar Kotta Radja. De afstand van Oeleh Leh naar Kotta Radja is ongeveer zeven kilometer, de spoorweg passeert verscheidene lagunen, eenige Atjehsche woningen door klapper- en mangaboomen en sterke paggers omheind, en de overblijfselen van menige inlandsche benting. Het was op dezen weg dat onze troepen met onverschrokken moed, met onbegrijpelijke volharding stap voor stap den vijand te bevechten hadden, nu op eene lagune dan op eene vijandelijke benting stuitende, van alle kanten beschoten door tal-

rijke benden Atjehers, die hun verraderlijk vuur van achter boomen of paggers africhtten; hier was de plaats waar eens die geduchte Missigit stond, daar werd mij de boom aangewezen in wiens nabijheid de dappere generaal Köhler sneuvelde!

Na voor een oogenblik op het station nabij Penajoeng halt gehouden te hebben, reden wij spoedig de groote poort van den zoo beruchten Kraton binnen, of het thans genoemde Kotta Radja!

Was ik nu werkelijk in den Kraton? In die versterking, het tooneel van die schitterende heldenfeiten, wier overmeestering zulke talrijke offers van menschenlevens geëischt heeft, waar Nederland opnieuw het bewijs leverde, hoe zijne zonen den roem en den naam hunne onvergetelijke voorouders kunnen handhaven!

Ik kon het nauwelijks begrijpen; schoone en zeer doelmatige kazernes door breede en goede wegen van elkander gescheiden, waarvan eenige voltooid — andere nog in aanbouw waren; hier en daar nog eenige bamboezen woningen, overblijfselen van vroegere tijden, een klein maar net station verraste het eerst mijn oog. De orde die overal heerschte werd door de aankomst van den trein niet gestoord, en dank zij der vriendelijkheid mijner reisgezellen, werd spoedig voor mijne bagage gezorgd, dat hoog tijd was, daar de regen stroomend van den hemel viel. Daar het reeds laat was, besloot ik mijne aanbevelingsbrieven aan dén militairen civielbevelhebber eerst den volgenden morgen af te geven, en begaf mij naar het Atjeh-hotel, niet ver van den Kraton, nabij de Atjeh-rivier gelegen, alwaar ik voor dien nacht een zeer goed logis vond tegen billijke prijzen. De huizen alhier zijn meest allen op palen van 4 à 7 voet hoogte gebouwd, daar men nu en dan last heeft van het overstroomen der rivier de Atjeh, en daar het bouwen van huizen vlak met den grond, — ten gevolge der sterke uitdamping — voor de gezondheid zeer nadeelig is. Den volgenden morgen bracht ik mijn bezoek aan den militairen civielen bevelhebber kolonel van der Heyden, en had het genoegen dien uitstekenden veldheer, aan wien het vaderland zulke gewichtige diensten verschuldigd is, in goede gezondheid te ontmoeten en van zijne pijnlijke wonden genoegzaam geheel hersteld. Geen hartelijker gastheer had ik kunnen aantreffen. Het gouvernementshuis werd mij tot woning aangeboden, en gedurende mijn verblijf op Atjeh had ik het voorrecht zijn gast te mogen zijn.

Vele veranderingen hebben in den Kraton plaats gevonden sedert ze in onze handen viel. De woning van den Sultan, alsmede de muur, die de Kraton verdeelde, bestaat niet meer. De graven van de Sultans en Sultana's hebben natuurlijk door ons vuur zwaar geleden, maar door de Regeering worden die zooveel mogelijk hersteld.

Vele dier monumenten geven bewijzen van vroegere beschaving; ze waren in steen uitgehouwen of wel van brons gegoten, en daar zij allen met Atjehsch letterschrift of andere karakters beschreven zijn, bieden zij den oudheidkundigen een ruim veld voor studie aan. Niet zelden wordt door de Atjehers verlof aangevraagd bij eene of andere plechtigheid die graven te mogen bezoeken, dat door het bestuur steeds goedwillig wordt toegestaan.

Voor het gouvernementshuis is een zeer net plein. Het is een der voornaamste gebouwen op Kotta Radja, van goede vertrekken voorzien, aan eene zijde omgeven door het riviertje Kroeng Daroek, dat door den Kraton loopt, terwijl men aan de linkerzijde de woningen der verschillende hoofdofficieren vindt — allen van bamboe. Die woningen zullen spoedig door houten huizen vervangen worden, dat dan ook een bepaald vereischte is. De ijsfabriek is een der voornaamste instellingen; ofschoon hoofdzakelijk voor zieken en gewonden opgericht, produceert zij genoeg om ook anderen, tegen een zeer matigen prijs, in dezen waren weldaad in een heet klimaat te doen deelen.

In den Kraton is uitsluitend het militair bestuur gevestigd. De woning van den adsistent-resident en zijn bureau is niet ver van den Kraton gelegen en op den weg naar Oeleh-leh gaande, gaat men een aantal tokos voorbij, alwaar men alle mogelijke Europeesche behoeften kan bekomen; de in aanbouw zijnde officiers-sociëteit, die werkelijk zeer schoon belooft te worden; de zoo beroemde Passir of markt van Atjeh, een zeer goede en nuttige inrichting, die door honderden van menschen van alle oostersche en vreemde natiën op marktdagen bezocht wordt; de nabijgelegen uitgestrekte timmerloodsen, de bureaux en aanzienlijke magazijnen, alsmede het Atjehhotel. verschillende restauratiën en vereenigingslokalen voor onderofficieren en manschappen.

Als reeds vroeger gezegd, laat het ijvrig bestuur op Atjeh niets ongedaan wat tot bevordering der particuliere industrie kan strekken. Zoo bijv. heeft men, bij aanbesteding, aan Chineesche aanemers te Atjeh gevestigd, het oprichten van

verschillende gebouwen toevertrouwd als: een cantine te Oeleh Leh, voor *f* 13,000, die te Kotta Radja voor *f* 45,000, vier privaat woningen voor *f* 13,400, en de officiers societeit voor *f* 30,000. Deze huizen worden te Penang of te Singapore gemaakt en op Atjeh afgeleverd en in elkander gezet; het werk schijnt goed te zijn en heeft voldoening gegeven. Ook heeft men aan een Chinees de vergunning verleend tot de oprichting van eene steenbakkerij, met behulp van een matig voorschot van gouvernementswege, en zijn vergunningen tot het oprichten van andere woningen aangevraagd, die op het oogenblik een punt van overweging bij het bestuur maken.

De kampong Penajoeng is aangewezen tot het verblijf van Chineezen en ook van Europeanen. Zij wordt bijna uitsluitend door Chineezen bewoond. De wijken zien er netjes uit, de straat is breed, en alles getuigt van welvaart.

De Chinesche bevolking is voor een groot gedeelte afkomstig van Penang, Riouw en Muntok, ook van Hongkong heeft men een aantal ingevoerd. Het grootste aantal werd door de Regeering aangebracht en genoot een zeker handgeld op voorschot. Thans echter, nu Atjeh meer veiligheid aanbiedt, nu het oorlogsgevaar geweken is, en door de verbetering van terrein, woningen en beschutting koortsen of cholera minder heerschende zijn, heeft men alle hoop, dat de immigratie ook zonder voorschot zal toenemen; onze ijverige waarnemend consul te Penang, de heer Lavino, deelde mij ten dezen mede, dat sedert de gunstige berichten omtrent den welvaart der Chineesche bevolking op Atjeh te Penang bekend werden, vele hunner landgenooten zich ter kolonisatie naar Atjeh aangeboden hadden zonder verzoek om eenig voorschot, en van een oneindig beter gehalte dan de eerste emigranten. Dat die emigratie later gevolgd zal worden door geheel vrije emigratie mag men gerust aannemen.

Men doet wel die immigratie op Atjeh te bevorderen. Het ligt buiten twijfel, dat in tropische gewesten — alwaar deze afstammelingen van het hemelrijk niet in concurrentie met eene westersche bevolking komen — de Chineezen van oneindig nut zijn; hun vredelievende aard, hunne eenvoudige levenswijze, hunne werkzaamheid, hun beter ontwikkelde geestvermogens maken hen bij uitstek geschikt voor het bedrijf van handwerk, voor landbouw of wel voor handelaren. Het bestuur op Atjeh heeft dan ook weinig of geene moeite van deze bevolking ondervonden, niettegenstaande de eerste im-

migranten geen zeer goeden naam op Penang droegen. Aan een kapitein en twee luitenants Chineezen, is het bestuur over hunne landgenooten toevertrouwd, die met de Regeering in overleg treden omtrent die zaken, welke de Chineesche bevolking betreffen.

Te Kampong Dwaja zijn hoofdzakelijk de Arabieren, Mohammedanen en ook eenige Atjehers gevestigd, die zich voornamelijk aan den handel wijden en hunne goederen hetzij in hunne woningen of op de verschillende passers, of markten, ten verkoop aanbieden.

Op Atjeh bevonden zich, in 1876, 34 Europeanen, 973 Chineezen, 432 personen van andere landaarden, ongerekend die in verschillende betrekkingen in dienst van de Regeering zijn of wel in militairen dienst.

Niet ver van Penajoeng treft men het hospitaal aan, dat, ofschoon voor het grootst gedeelte uit bamboezen zalen bestaande, op onbevloerden bodem gebouwd, van zindelijkheid en uitstekende orde getuigt. — 17 zalen, ieder ingericht voor ongeveer 30 man, waren voor onderofficieren en manschappen afgezonderd, en 8 zalen van ongeveer 80 bedden ieder, voor de kettinggangers. — Voor officieren zijn afzonderlijke woningen ingericht. — Behalve deze zalen vindt men een zeer doelmatig lokaal, uitsluitend bestemd voor aan cholera, pokziekte of aan andere besmettelijke ziekten lijdende personen.

Het gewoon aantal verpleegden bedraagt 750. Voor de vrouwen der troepen of van de bevolking bestaan er afzonderlijke lokalen.

Tijdens mijn verblijf werden 1100 man verpleegd, waarvan de meesten aan koortsen leden, terwijl ook in een der zalen onze dappere soldaten, die te Samalangan meest allen door klewanghouwen gewond waren, eene zorgvuldige verpleging genoten.

Aan een hospitaal, dat beter gelegen is, dat betere beschutting en meerdere duurzaamheid aanbiedt dan het eenvoudige bamboe, is noodzakelijk behoefte. — Met genoegen vernam ik dan ook, dat niet ver van hier tot de oprichting van een nieuw hospitaal besloten is, dat uit beter en duurzamer materialen zal worden samengesteld en dat met den aanbouw daarvan reeds een aanvang gemaakt is.

Aan mijn verlangen: het door onze troepen veroverd terrein te bezoeken, alsmede de grenslinie tusschen ons gebied en dat van den vijand, werd met de meeste bereidwilligheid voldaan. — Den 24sten October steeg ik te paard, onder ge-

leide van den bekwamen adjudant van kolonel van der Heyden, luitenant Sol, en van twee cavaleristen, en begunstigd door prachtig weder, verlieten wij te zes uur den kraton. — Onze tocht zoude zich uitstrekken tot Biloel-Zuid, het zuidelijkste punt der zuidoosterlinie, ongeveer 7 paal van den kraton.

De wegen, die wij langs reden, ook geschikt voor het vervoer per as, waren uitmuntend. Wij passeerden achtereenvolgens den veekraal van den ondernemer; verscheidene geslechte vijandelijke bentings; eenige afgebrande kampongs waarvan niets meer te zien was dan enkele vruchtboomen, overblijfselen van vroegere welvaart; uitgestrekte sawahs of rijstvelden, die nu sedert drie jaren onbebouwd liggen; bosschen van klapperboomen en mangas, en kwamen tegen 8 uur op Pager Ajer aan, na onderweg door den Adjudant van den Kommandant der Zuidoosterlinie verwelkomd te zijn, die ons erder naar Lambaroe zoude geleiden.

Op onzen tocht ontmoetten wij geen enkelen Atjeher; allen zijn teruggedreven of hebben hunne landen verlaten na het verlies van have en goed en een groot aantal hunner hoofden en bloedverwanten. De Regeering doet al het mogelijke om de Atjehsche bevolking, die recht op deze gronden hebben, tot terugkeer te bewegen.

Het schijnt evenwel dat òf de haat en het wantrouwen dat zij ons nog toedragen, òf wel de angst, dien zij heeft, door hare eigene landgenooten overvallen te worden, die niet ver van de grenzen van ons gebied verwijderd zijn, hen daarvan terughouden. Zelfs de uitkeering van rijst of andere voedingsmiddelen door de Regeering aan sommige noodlijdenden nabij onze linie, heeft nog niet het doel bereikt dat de Regeering beoogt, door weldaden de gemoederen der bevolking voor ons bestuur te winnen. Die gunstige verandering van gevoelen der bevolking kan men echter onmogelijk zoo spoedig verwachten. De zware verliezen, hun berokkend, liggen nog te versch in het geheugen. Om die gevoelens van wrok en haat tot kalmte te brengen is tijd noodig. Ik ben dan ook overtuigd dat de edele pogingen van het bestuur op Atjeh, om die ongelukkigen te hulp te komen, later met de schoonste resultaten bekroond zullen worden.

Door de offi ieren der benting, welke alhier is opgericht op de uiterste grenzen van het door ons veroverd gebied, werden wij zeer hartelijk en gastvrij ontvangen. Wij bezochten van hier de rivier Atjeh, welke, uit het gebergte der

XXII Moekims ontsproten, langs Pager Ajer met vele bochten naar zee loopt.

Ten gevolge der sterke regens, onlangs gevallen, was het water vrij hoog.

Tegenover deze benting en langs de geheele linie tot aan Zuid-Biloel zijn de bentings van den vijand, achter de zware boschgronden verscholen en op genoegzamen afstand, dat ons geschut ze niet kan bestrijken. Ofschoon in de laatste tijden de Atjehers zich stil gehouden hebben en geene overvallen plaats vonden, blijft het toch gevaarlijk zich op eenige passen van de bentings op deze linie te verwijderen. De Atjehers houden een goeden uitkijk, en doet zich eene gelegenheid voor, waarbij zij ons eenof ander verlies kunnen toebrengen, dan verzuimen zij niet daarvan onmiddellijk partij te trekken. Wanneer al de oorlog beschouwd mag worden feitelijk geeindigd te zijn, moet men niet vergeten, dat de Atjehsche hoofden over hunne onderhoorigen een betrekkelijk klein gezag uitoefenen en niet altijd bij machte zijn hunne geweldenarijen of aanrandingen te voorkomen of te keer te gaan. Zoo werden nog den vorigen nacht op deze linie nabij de benting Tje Atoeh, twee paarden verwond, en werden onlangs eenige Chineesche kooplieden overvallen, van hun goederen, die zij aan de verschillende bentings langs deze linie ten verkoop aanbieden, beroofd en sommige gewond. Deze struikroovers of "bushrangers", zooals men ze in Australië zoude noemen, bestaan meestal uit lieden, die òf alles door den oorlog verloren hebben, of wel bloedwraakneming als een deugd beschouwen.

Geen twijfel, dat het nog langen tijd zal aanhouden vóór men Atjeh veilig kan doorkruisen, maar neemt de welvaart onder de bevolking weder toe, dan zal aan dat kwaad spoedig een einde komen.

Bij de beoordeeling van het Atjehsche karakter, dat door eenigen met de zwartste kleuren wordt afgeschilderd, houde men wel in het oog, dat de Atjehers vóór onze komst een vrij volk waren, en dat volgens berekening van deskundigen Atjeh door den oorlog gedecimeerd is, dat wil zeggen, dat van de 500,000 zielen, waárop de bevolking van het geheele gebied van Atjeh geschat wordt, 50,000 door het zwaard of wel door ziekten, het gevolg van den oorlog, omgekomen zijn!

Ik heb zoo dikwijls het woord benting gebruikt, dat ik thans tot een korte beschrijving daarvan overga. Eene benting is eene versterking, omringd door palissaden van klap-

perboomen, die hoogstens twee à drie jaren kunnen duren, en dan vernieuwing behoeven. Binnen die palissaden maakt men een stellage, die langs de geheele palissade loopt, van waar de schildwachten goeden uitkijk houden, terwijl bij een aanval de soldaten van daar hunne bestormers afweren. Aan twee of vier hoeken dezer benting zijn bastions gebouwd. Ieder bastion is voorzien van een stuk geschut en van een of meerdere mortieren. Buiten de benting zijn grachten en kuilen gegraven, beplant met randjoes of gepunte stukjes bamboe, ook wel met glas of andere kwetsbare materialen bestrooid en overdekt met doorntakken. Voor sommige bentings heeft men zelfs een net van ijzerdraad gespannen, evenzeer met doorntakken overdekt.

Deze werken dienen om den vijand in zijne hevige en onstuimige aanvallen te stuiten. Eenige lantaarns zijn buiten de bentings aangebracht, ten einde gedurende den nacht het terrein te overzien. Kon men hier van het electrisch magnetisch licht gebruik maken, dan zoude zulks gewichtige diensten bewijzen.

Uit den aard der zaken zijn deze meestal vierkante versterkingen klein, ten einde de verdediging gemakkelijker en lichter te maken. Het getal der bemanning bedraagt van 100 tot 300 man. De officieren wonen in kleine huisjes, de manschappen in kazernen, allen van bamboe. Geen vloer beveiligt de officieren of manschappen tegen den dampigen en vochtigen grond, geen andere beschutting dan het lichte bamboes. Men kan zich dan ook het ongerief voorstellen, waaraan onze troepen gedurende den regentijd zijn blootgesteld. Geen wonder, dat menigeen onder zulke omstandigheden, en vooral zij, die door hun dienst aan de nachtlucht zijn blootgesteld, door koortsen overvallen worden, waarvan velen het slachtoffer worden.

De bureaux en magazijnen zijn ook van bamboe gebouwd en de vergaderplaats bestaat uit een klein vierkant, met een afgekapten klapperboom in het midden, waarop des avonds een lantaarn ontstoken wordt, die een ongezellig licht over de plaats verspreidt. Eene strenge waakzaamheid wordt vereischt, daar de Atjeher dikwijls geheel onverwacht een aanval doet, na maanden stil gelegen te hebben, meestal in den nacht tusschen 12 en 1 uur, wanneer de troepen hunne rust nemen, of wel in den vroegen morgen, wanneer zij hun ontbijt gereed maken. De aanvallen gaan met een luid en helsch geschreeuw gepaard, gewoonlijk met den klewang

in de hand. Hunne voorvechters geven om geen kogel of bajonet; door opium schuiven opgewonden, verachten zij den dood. Velen onzer soldaten hebben die nachtelijke overvallen met den gruwelijksten dood moeten bekoopen.

In die enge ruimte, onder die ongenoegzame beschutting, die talrijke ongerieven, zijn onze troepen verplicht ettelijke maanden door te brengen. Van het verlaten der benting, al is het slechts op weinige passen, is geen sprake; men weet toch niet welke Atjeher achter dit struikgewas of gindschen boom verborgen ligt, om den onvoorzichtigen een kogel door het hart te jagen.

Eere dien dapperen, welker roemrijke daden en innige toewijding aan de belangen van het vaderland, door het Nederlandsche volk niet te hoog gewaardeerd kunnen worden.

Het militair bestuur tracht in dit ongerief der tegenwoordige bentings te voorzien, door die bamboeswoningen door huizen van hout te vervangen; deze houten huizen worden te Penang of Singapore gemaakt en kunnen in weinige oogenblikken opgeslagen of uit elkander genomen worden. Ook worden de bosschen langs de vijandelijke linie zoo veel doenlijk weggekapt, om een beter gezicht op de bewegingen van den vijand te houden of wel verraderlijke schoten te voorkomen. Aan alle deze verbeteringen zijn groote onkosten verbonden, waarbij nog komt, dat de pallissaden van bijna alle bentings noodzakelijk vernieuwd moeten worden. Deze kosten zijn onvermijdelijk. De verschuldigde protectie van onze troepen eischt die uitgaven. Maar ook de Staat vindt er zijn voordeel bij, want toch door betere protectie, door eene betere gezondheid der troepen worden aanzienlijke kosten in de verpleging en het transport naar Batavia van zieken en gewonden bespaard.

Na hartelijke dankbetuiging voor het gastvrije onthaal, namen wij tegen halftien afscheid van onzen gastheer op Pager Ajer. Niettegenstaande men den weg van hier naar Lambaroe veilig beschouwde, werden wij toch aangemaand in goeden draf door te rijden, daar de Atjehers in deze omstreken, aan de overzijde onzer linie, vrij talrijk zijn en het boschterrein, dat men aan den linkerkant van den weg heeft, waar de Atjehrivier achter loopt, gelegenheid genoeg geeft tot het lossen van een verraderlijk schot. Zonder eenig ongeval kwamen wij echter op Lambaroe aan, het verblijf van den commandant der zuid-oostelijke linie. Ook hier wachtte ons een hartelijk onthaal, en na eenigen tijd aldaar vertoefd

te hebben, vervolgden wij onzen weg naar de benting te Biloel-Zuid, alwaar wij te 11 uur arriveerden. De weg van Lambaroe tot aan Biloel is zeer aanlokkelijk. Het heuvelachtig terrein, het gezicht op de gebergten der XXII Moekins, de valleien met weelderig gras begroeid, boden eene aangename afwisseling aan. Wij passeerden ook hier verschillende sawahs of rijstvelden, die sedert geruimen tijd niet bewerkt waren, eenige afgebrande inlandsche woningen, sommige klapperboomen en dicht struikgewas. Het land droeg alle kenmerken van zeer vruchtbaar te zijn en uitmuntend geschikt voor de cultuur van rijst of wel het weiden van vee. Het klimaat is hier betrekkelijk gezond. De benting ligt aan den voet van het gebergte der XXII Moekins en is het zuidelijkste punt der zuid-oosterlinie. Op de twee nabij gelegen heuvels, waarvan één door een loopgraaf met de benting verbonden is, is eene kleine bezetting gelegen, om de benting tegen de plotselinge overvallen der bergbewoners te beschutten. Weinige maanden geleden hadden de Atjehers van dezen heuvel de benting sterk beschoten, zoodat de verovering dezer punten noodzakelijk voor de veiligheid der benting was. Onze troepen verdreven den vijand en maakten tevens twee stukjes geschut, een lila en een kanon, afkomstig van een of ander klein scheepje, buit.

Bij die gelegenheid heeft men tevens ontdekt, dat achter het gebergte een klein riviertje loopt, waaraan eenige inlandsche huizen gelegen zijn. De benting te Biloel-Zuid onderscheidt zich van de overige bentings langs de linie, doordien de woningen der officieren en manschappen, de bureaux en magazijnen van hout gemaakt zijn en behoorlijk bevloerd. Zij worden zeer doelmatig bevonden. De benting was verdedigd door vier stukken geschut, waaronder zeer schoone 12-centimeters. — Na een oogenblik stilgehouden en van de vriendelijk aangeboden ververschingen gebruik gemaakt te hebben, keerden wij langs denzelfden weg naar Kotta Radja terug. — Tegen één uur teruggekeerd, werd ik door mijnen gastheer op oesters onthaald, die in groote menigte in de Lagunen nabij Kotta-Radja gevonden worden, en ofschoon van enorme grootte, daarom niet minder goed smaakten. Na mijn rit vond ik ze overheerlijk.

Den 26sten October werd besloten een bezoek aan de westerlinie te brengen, die het eigenaardige oplevert, dat wij thans verschillende kampongs der ons welgezinde inlandsche bevolking zouden doorrijden. De adjudant, luitenant Sol, ver-

gezelde mij ook op dezen tocht. Ik behoef wel niet te zeggen hoe in zijn aangenaam gezelschap de weg verkort werd. Wij reden langs Oeleh-Leh, alwaar menige inlander vóór zijn woning verschillende koopmansgoederen had uitgestald, langs de benting Sinanggerie, verschillende rijstvelden, overblijfselen van suikertuinen, door dichte bosschen van statig geboomte, langs kreupelhout en lagunen, totdat wij te Padan Bedak aankwamen, het verblijf van den commandant der westerlinie. Een hartelijke ontvangst viel ons ook hier ten deel.

Natuurlijk dat in de omgeving dier militairen ons gesprek gewoonlijk liep over den oorlog en de heldendaden, die hadden plaatsgevonden. Zoo bij voorbeeld werd mij verhaald, hoe één onzer officieren, toen hij zijn troep zag weifelen op het gezicht van dat aantal blanke klewangs koelbloedig het geweer van een der manschappen afnam, drie der Atjehsche voorvechters te gemoet toog, den een doodschoot, den tweeden aan de bajonet reeg en den derde met een sabelhouw afmaakte; — hoe een ander, het geterg van een der Atjehsche voorvechters moede, de benting verlaat, den Atjeher te gemoet gaat, zijn klewanghouw afwacht en met één slag hem nedervelt en daarop bedaard, onder een regen van kogels zijn sigaar opstak en naar de benting terugkeerde.

Geen einde zou aan mijn verhaal komen, wanneer ik die talrijke feiten van grenzeloozen moed wilde opsommen!

De benting van Padan Bedak is zeer aangenaam in een gezonde streek gelegen. Van hier heeft men een voortreffelijk uitzicht op de nabijgelegen heuvelen en het gebergte der XXII Moekims. Eene nieuwe benting is in aanbouw, die in doelmatigheid en sterkte vele der vroegere bentings zal overtreffen. De marktplaats alhier was vroeger tot een benting ingericht. De marktplaats zal ook vernieuwd worden. Thans hadden de Atjehers van de nabijgelegen kampongs hun goederen aan den weg ten verkoop uitgestald, voor een groot gedeelte uit vruchten, groenten, boontjes en gevogelte bestaande. Ik mag hier aanstippen, dat de bevolking van Oeleh Leh tot dicht nabij Padan Bedak weinig belang in den landbouw stelt, sedert zij zulke enorme winsten uit den handel getrokken heeft. Na een kort oponthoud vervolgden wij onzen weg naar Boekit Seboen, een benting, zeer pitoresk op een heuvel gelegen. De weg hierheen was zeer afwisselend, nu en dan door valleien, dan langs den bergrand loopende, van waar men een zeer schoon uitzicht op de sawahs en het

heuvelachtig terrein heeft, dat die rijstvelden omzoomt. Verscheidene kampongs reden wij op dien weg door. De bevolking liet ons rustig doortrekken. Hun woningen zijn uit bamboe gebouwd, beschaduwd door klapper-, manga- of pisangboomen, terwijl het erf door een of twee sterke soms levende paggers is omheind.

Een groot aantal der bevolking, zoowel mannen als vrouwen, was bezig aan het bewerken der sawahs of hield zich met anderen veldarbeid onledig. Eenige rijstvelden zagen er prachtig uit, ofschoon een behoorlijk stelsel van irrigatie nog veel verbetering kon aanbrengen. Het water op Atjeh is evenwel niet overvloedig, en vooral bestaat er behoefte aan goed drinkwater. Deze gewichtige zaak zal voorzeker spoedig de aandacht onzer ingenieurs trekken. De bevolking, zoowel mannen als vrouwen, droeg broeken, en daar de kleuren hunner kleederen is het algemeen dof zijn, kan men niet zeggen, dat hun kleederdracht zeer pittoresque is. Hun voorkomen, vooral dat der vrouwen, was ook niet zeer gunstig, norsch en stug, en de uitdrukking van het gelaat boezemde niet veel vertrouwen in. Met dat al is het eene werkzame bevolking, en de goede staat waarin de sawahs verkeerden, zoowel als de woningen, getuigden van orde en welvaart. Van Gokil Betoen reden wij naar Kroeng Kabu door prachtige klapperbosschen. Het terrein is hier vlakker; de frissche lucht, die ons thans tegenwoei, bewees, dat wij niet ver meer van de zee waren, en het duurde dan ook niet lang of wij kwamen aan de monding der rivier.

Wij lieten onze paarden alhier achter en gingen het lange smalle bruggetje over, dat ons naar den overkant der rivier bracht, alwaar de benting gelegen is. De haven van Kroeng Kabu is slechts voor een korten tijd van het seizoen bevaarbaar gedurende den zuid-oost mousson; voor de monding der rivier ligt een zandbank en daarachter een koraalrif. Slechts kleine vaartuigen kunnen gedurende het seizoen tot op een kleinen afstand van zee de rivier opkomen. Kroeng Kabu is de haven der XXII Moekins en stond vroeger als een der grootste roofnesten op deze kusten bekend. Op de rivier lag tijdens mijn bezoek een kruisboot der marine, die op het geschikte seizoen moet wachten voordat de haven verlaten kon worden.

Na aan het ons vriendelijk aangeboden ontbijt alle eer gedaan te hebben, verlieten wij de benting, vergezeld van den

controleur de Jong, het hoofd van Lohong, Kedjiroean, en Panglima Rama, de laatste vroeger een man van gewicht, thans een groot veehandelaar. Nabij de rivier worden wij begroet door verscheidene andere hoofden en hunne volgelingen met den blanken klewang in de hand, die op weg waren naar de woning van den controleur, aan de overzijde der rivier, om eene door hem belegde vergadering bij te wonen. Wij staken de rivier in de sloep van de kruisboot over en werden aan wal verwelkomd door het hoofd der IV moekims, Joekoe Lampásch. Het hoofd der IV moekims verschilt aanmerkelijk in gelaat en voorkomen met het hoofd van Lohong. Heeft de laatste een lichte gelaatskleur en een vriendelijke doch sluwe uitdrukking, de eerste heeft een donker ernstig gelaat met een helderen doch trotschen blik. Hij was gekleed in een lange donker blauwe jas en droeg den gewonen Atjehschen wijden broek van zijde, waarvan het onderste gedeelte met zilverdraad gestikt was. Een dolk of mes was in den gordel gestoken en een Arabisch topje dekte het hoofd. Alle hoofden waren zeer beleefd, en aan mijn verzoek om eenige inlichtingen aangaande de producten en handel van dit district, werd onmiddellijk met de meeste bereidwilligheid en ik mag zelfs zeggen met groote belangstelling voldaan. Door tusschenkomst van den controleur, den heer de Jong, die mij in deze zaak met de meeste bereidvaardigheid te hulp kwam, mocht ik vernemen, dat de pepercultuur, de voornaamste der westkust, in de laatste tijden zeer verminderd is, terwijl de uitvoer door de strenge blokkade geheel vernield werd. Sedert de openstelling der havens heeft men met de herstelling der pepertuinen weder een aanvang gemaakt. De pepercultuur werd door Pengkoe Lampencaen ingevoerd.

Zijn graf in de IX moekims werd in 1876 door onze soldaten verwoest en de Atjehers schrijven den tegenwoordigen kwijnenden toestand der pepertuinen aan die verwoesting toe. Maatregelen worden genomen om dat graf te herstellen.

De koffiecultuur was hier niet onbekend en de gronden schijnen voor die cultuur geschikt te zijn. Zij neemt thans in belangrijkheid toe, vooral in Lohong, alwaar plantingen op groote schaal worden aangelegd. De productie van dit jaar zal ongeveer 400 pikols bedragen. De nieuwe aanplantingen hebben in den loop van 1877 plaats gevonden. Bijna 1,600,000 boomen worden aangeplant, en men mag aannemen dat, wanneer deze koffiecultuur met eenige geldelijke hulp ondersteund wordt, zij eene groote uitbreiding kan verkrijgen. Het ter-

rein te Lohong is onbeperkt, en gelijk elders kan het hoofd van 't gebied over alle onontgonnen gronden beschikken. Naast Lohong biedt ook Lepoeng een uitgestrekt terrein tot de koffiecultuur aan. De prijs der koffie werd van 12 tot 15 dollars per pikol (van 60 KG.) geschat. De qualiteit der koffie, volgens de monsters die mij getoond werden, was niet slecht; groenachtig vrij gelijk, ofschoon klein van stuk. Eene betere behandeling bij het inoogsten is echter noodzakelijk.

De zijdeworm-teelt wordt voornamelijk gedreven in de IV Moekims in Lepoeng. Zij is evenals de koffiecultuur voor groote uitbreiding vatbaar. De zijdeworm leeft van de bladeren van een boom, door de Atjehers „gerta" genaamd, die weinig tijd tot groeien behoeven. Een gewicht van 12 rijksdaalders — dus 0.3 KG. — wordt betaald met 1½ à 2 dollars. De zijde is min of meer grof van qualiteit en getuigt van eene zeer primitieve wijze van spinning.

De tabakscultuur bloeit voornamelijk in Lohong en Koeloe. De tabak is van goede qualiteit. Ook de gronden in de IV Moekims zijn op vele plaatsen voor cultuur geschikt. De KG. tabak wordt betaald met circa ½ dollar.

Ik mocht tevens de volgende inlichtingen omtrent de gewichten en maten op de Westkust van Atjeh in gebruik, ontvangen.

Gewichtsmaat voor koffie, rijst, suiker enz.

1 goentja = 10 nalit; 1 nalit = 10 bamboe; 1 bamboe = 4 kal; 1 kal = 2 blakal; 1 blakal = 2 soeni-è; 1 soeni-è = 2 poet; 1 poet = 0.375 K.G.

Bij verkoop op zeeplaatsen wordt dikwijls gebruik gemaakt van de pecul = 60 K.G., en de katti = 0 6 K.G.

Gewichtsmaat bij verkoop van peper.

1 pecul = 5 nalit; 1 nalit = 16 bamboe; 1 bamboe = 1.5 K.G.

Maten voor natte waren.

1 kal = 0.3 liter.

Lengtematen.

1 depal menara, lengte van een middelmatig mensch, van punt linkervoet, eenigszins naar voren uitgestrekt, tot uiteinde rechterhand, naar boven gestoken.

Voor kleinere lengten.

1 depal = 4 asta; 1 asta = 2 djengkal; 1 djengkal = 2 paleut; 1 paleut = 1 handbreedte.

Vlaktematen.

1 nalit = circa ¼ hectare.

Te half elf uur namen wij afscheid van den controleur en de Atjehsche hoofden en reden op flinken draf naar Kotta-Radja terug, een afstand van circa 8 paal.

De hoofden van Atjeh, waarmede ik gedurende mijn verblijf in kennis en in aanraking kwam, maakten op mij geen ongunstigen indruk. Ik vond ze beleefd, voorkomend en gedienstig. Het is echter waar dat zij in vorm en manieren bij de hoofden op Java ten achteren staan en daarbij het vriendelijker en meer vertrouwen inboezemend voorkomen van den Javaan missen. Het geheele Atjehsche volk is een vrijmoedig volk, dat de oogen niet nederslaat, een groot gevoel van eigenwaarde bezit en wiens zucht tot zelfstandigheid diep ingeworteld is.

Dat het hun trotsch karakter leed doet, dat zij hunne onafhankelijkheid verloren hebben, kan men hun aanzien. Een geruime tijd zal dan ook moeten verloopen, voordat zij zich gewillig aan den tegenwoordigen nieuwen toestand zullen onderwerpen. Maar met dat al is het in 't geheel niet onmogelijk, dat wat zij nu als een ramp, later als een voordeel zullen beschouwen, wanneer zij beter met de werking van ons bestuur bekend worden en de vruchten daarvan genieten door toenemende welvaart en meerdere veiligheid van persoon en bezitting.

Men vergete niet dat de Atjeher vóór onze komst onder den invloed zijner hoofden aan zware knevelarijen en geweldenarijen was blootgesteld. Zelfs de sultans waren niet altijd bij machte de aanmatigingen hunner onderhoorigen te keer te gaan. Zoo bijvoorbeeld haalt de geschiedenis voorbeelden aan, hoe de Panglima's of krijgsoversten zich van het bestuur der Sagis meester maakten ten koste van den sultan, waardoor eindelooze twisten ontstonden die steeds ten nadeele van het volk afliepen. Geen wonder dat de welvaart van het land daaronder leed en dat vele Atjehers besloten zich op andere plaatsen te vestigen, alwaar zij niet onmiddellijk onder het bestuur van den sultan, de Panglima's of de Hoeloebalangs der Moekims stonden.

Vandaar voor een groot gedeelte het ontstaan dier kleine staatjes op de kusten, waarvan sommige nog van zeer jongen datum zijn. Ongelukkig echter kon de Atjeher ook hier geen vrede houden. Onderlinge verschillen over grondgebied, de pacht van in- en uitgaande rechten en andere aangelegenheden gaven niet zelden aanleiding tot hevige oorlogen onder elkander, zoodat de Atjeher op het laatst dien Staat het

rijkste achtte, die den grootsten voorraad van kruit en lood had.

Een blik op het inwendig bestuur van Atjeh vóór onze komst, dat ik ontleend heb aan de voortreffelijke aanteekeningen van den kundigen adsistent-resident van Kotta Radja, den heer Kroesen, is niet van belang ontbloot en geeft een goed denkbeeld van de toestand en inrichting der Atjehsche maatschappij onder hunnen Sultan en rijksgrooten.

De Sultan was opperheer van Atjeh. De Missigets of tempels, welke met de toeneming der bevolking verrezen, waren het centrum van iedere afdeeling of Moekim met een eigen bestuur. Dit gaf aanleiding tot meerdere centralisatie van het gezag, en daarop werden Panglima's aangesteld, aan wie vanwege den Sultan het beheer werd opgedragen over de west-, oost- en zuidwaarts van de residentie gelegen landen. Deze drie groote afdeelingen van Atjeh, Rajoel tot Lampunas, een kampong beoosten Batoe Poetih; westwaarts tot Koeta Lamboesi, waar het aan 't onderhoorige staatje Kaoela Oenjak grenst, worden Sagi genoemd, d. i. zijde van een drie- of veelhoek, terwijl, naar het aantal afdeelingen dat zij bevatten, genaamd werden Sagi der XXV, XXVI en XXVII Moekim, en de hoofden genoemd worden Panglima Piga Sagi, d. i. Panglima's van den driehoek. De Sultan koos die Panglima's uit zijn eigen omgeving, niet uit de hoofden of Hoeloebalangs van de bestaande Moekins. Panglima beteekent krijgsoverste; zij brachten de bevelen van den Sultan of Hoeloebalangs over. In oorlog stonden zij aan het hoofd der vereenigde strijdbare krachten der Sagi.

Een Moekin bestaat uit eene verzameling van kampongs, welker bevolking in dezelfde Missigit het avondgebed doet. Dagelijksche gebeden worden in de Mendersah gedaan. Een moekin telt gewoonlijk 1000 zielen.

De inkomsten van de Atjehsche machthebbers bestonden voornamelijk uit hetgeen zij van de rechtspraak trokken, uit een aandeel der in- en uitgaande rechten en uit persoonlijke diensten. De Sultan is opperrechter. In groote aangelegenheden werden door de hoofden de uitspraak aan zijne beslissing overgelaten. Toch hebben Panglimas en de Hoeloebalangs der Sagi ook recht gesproken in het hoogste ressort. Ingeval het een vreemdeling gold werd de beslissing van den Sultan ingeroepen.

Moord werd met den dood gestraft, door den misdadiger in het riviertje Kroeng Daroek, dat door den kraton loopt,

zoolang in het water te houden totdat hij stikte; diefstal met afkapping van de rechterhand, tweede diefstal met afkapping van den linkervoet, verwonding met een dergelijke wonde door de nabestaanden toe te brengen. Doodslag en verwonding kon afgekocht worden voor een som geld, waarvan een deel aan den rechter uitgekeerd werd. In de Sagi werd diefstal gewoonlijk met den dood gestraft. Van moord of verwonding werd geen notitie genomen, maar dan werd de misdadiger met de weerwraak door de nabestaanden bedreigd. Civiele quaesties werden door den Hoeloebalang uitgemaakt, meestal op de mondelinge getuigenissen. Directe belastingen bestonden er weinig. Er bestond geen vast tarief van in- en uitgaande rechten.

De secretaris of schrijver van den sultan nam alles in ontvangst; het schip werd de rivier opgebracht. De lading werd aan den schrijver verkocht — aan geen ander mocht de lading verkocht worden — en de rechten er naar willekeur afgetrokken. Verder moest het schip 3 dollars voor ieder mast aan den persoon betalen, die van de aankomst van het schip bericht gaf. Van de opbrengst der rechten ontving de Sultan 2/5 gedeelten. Het inkomen van den Sultan destijds wordt op ca. 18,000 dollars geschat, waarvan nog een gedeelte aan den schrijver moest uitgekeerd worden. De hoofden der VI Moekim en van Marassa hieven een belasting of uitvoerrecht op klappers, rijst, timmerhout en idjocktouw van de eilanden Poelo Way, Poelo bras en Poelo Nassi.

In vroeger jaren had de Sultan een eigen munt: derkam of mat, een gouden munt ter waarde van ca. 75 centen. De Spaansche mat was de meest gewilde, ringgil marcam. Nederlandsche Rijksdaalders worden thans gereedelijk aangenomen; zilveren pasmunt komt meer in gebruik. Een Spaansche mat is gelijk aan 4 soekoe, een soekoe aan 4 koepang; 1 koepang aan 2 pitih, en een pitih aan 25 keh, alle fictive munten. De keh is van lood gegoten en is een Atjehsche munt. De Mexicaansche dollar werd in 1875 op *f* 2.62½ of 3½ soekoe, de Rijksdaalder op *f* 2.25 of 3 soekoe geraamd. De laatsten echter nemen in waarde toe. Bij huwelijk ontvangen het kamponghoofd en de priester ieder 25 dollarcent. Bij echtscheiding de Hoeloebalang 4 dollars, en bij nalatenschap ontvangt het hoofd bij uitmaking van den boedel een aandeel in de waarde, dat van 3 tot 10 pCt. bedraagt. Verder ontvangt het hoofd een aandeel van de visch die gevangen wordt en van de vruchtboomen.

Elk ingezeten is verplicht voor zijn kamponghoofd een deel der sawahs of tuinen kosteloos te bewerken, voor de sagihoofden of salbars waren gewoonlijk bepaalde gemeenten of kampongs aangewezen tot verrichten van die heerendiensten. Die districten waren dan vrij van alle diensten of leveringen. In tijd van oorlog werd aan de geheele bevolking eene schatting opgelegd, een ieder overeenkomstig zijn vermogen. Ieder weerbaar man was verplicht aan de versterkingen te werken en daarin dienst te doen. Dit laatste was echter afkoopbaar voor kruit, lood of geweren.

Uit het bovenstaande zal men opmerken, dat er nog vrij wat op Atjeh te doen valt, vóórdat de maatschappelijke toestanden geregeld zijn of in eenen behoorlijken staat van rust en orde verkeeren.

In de eerste plaats heeft de Regeering te zorgen voor de veiligheid van de ingezetenen en hunne goederen, en om dat doel te bereiken, is eene belangrijke legermacht noodig. Het is waar, dat zulk eene aanzienlijke macht, als tijdens mijn verblijf, niet behoeft behouden te worden, wanneer geene actieve operatiën meer noodig zijn, maar toch zal men nog geruimen tijd eene krachtige bezetting behoeven tot bescherming van het geoccupeerde grondgebied.

De Atjeher gevoelt nog te grooten wrok en haat jegens ons, dan dat hij er niet op bedacht zou zijn bij eene onvoorzichtige vermindering van onze macht onmiddellijk daarvan gebruik te maken of partij te trekken. Daarbij vorderen de aan ons onderworpen Staatjes al onze aandacht, en eene te groote vermindering der bezetting, of wel gedeeltelijke ontruiming, zou ons allicht in nieuwe ongelegenheden kunnen brengen. Zonder twijfel hebben wij ook het grootste belang bij de rust dier kust-staatjes, zoowel tegenover ons, als onder henzelven, en zeer zeker is het dat die rust en die goede verstandhouding alleen te behouden zijn door het bewustzijn, dat in uiterste gevallen een sterke macht onze raadgevingen klem kan bijzetten. Willen wij onzen invloed op Atjeh behouden, dan moeten wij, bij eenige spanning, onmiddellijk krachtig kunnen optreden. Wij kunnen thans niet meer terug, ons prestige niet alleen op Atjeh, maar ook op geheel Sumatra, en zelfs ook voor Java en elders, vordert, dat wij ons gezag over het gebied van Atjeh blijven handhaven. Een échec zou de treurigste gevolgen na zich kunnen slepen, en allicht

schen Europa en Japan te worden, en de stapelplaats der producten der West- en Noordkust en geen beter middel om dat doel te bereiken dan door zooveel mogelijk vrijheid aan den handel en scheepvaart te verleenen.

Wie kan verder voorspellen, welke schatten Atjeh voor ons nog verborgen houdt, of welke edele metalen dat rijk nog eens zal opleveren. Van het binnenland is tot dusverre nog weinig bekend, maar toch weet men, dat er goud gevonden is, en waar goud voorkomt kan men ook andere metalen verwachten.

Na deze beschouwingen kom ik tot de conclusie, dat, mocht al Atjeh gedurende eenige jaren een lastpost voor Nederland zijn, de voordeelen later van deze nieuwe nederzetting te verwachten ruimschoots zullen opwegen tegen de opofferingen, die zij Nederland gekost heeft en nog kosten zal.

Den 30sten October 1877 nam ik afscheid van mijnen waardigen gastheer, van zijnen adjudant, van den adsistent-resident en andere vrienden, onder hartelijke dankzegging voor alle genoten beleefdheden, niet het minst voor de hoogst belangrijke inlichtingen mij zoo welwillend gegeven. Tegen 12 uur verliet ik de reede van Atjeh, diep doordrongen van de uitstekende diensten, die het vaderland aan onze voortreffelijke land- en zeemacht en aan het ijverig civiel bestuur te danken heeft, en met den innigen wensch, dat Atjeh spoedig blijken mag een nieuwe paarl aan de kroon van Nederland te zijn.

J. W. PLOOS VAN AMSTEL.

AMSTERDAM, 6 Februari 1878

OVERGEDRUKT uit het *Algemeen Handelsblad* van

Donderdag.....	14	Maart	1878, N°.	14815.
Vrijdag.....	15	〃	〃 〃	14816.
Zaterdag.....	16	〃	〃 〃	14817.
Zondag.....	17	〃	〃 〃	14818.
Woensdag.....	20	〃	〃 〃	14821.
Donderdag.....	21	〃	〃 〃	14822.

PER